

Aleksandra Twardowska

Instytut Filologii Słowiańskiej
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
ul. Fosa Staromiejska 3,
87-100 Toruń

CECHY JĘZYKOWE ŻYDOWSKO-HISZPAŃSKIEGO DOKUMENTU RAFAELA KAMHIEGO „GRANICE MACEDONII”

Podstawą analizy językowej zawartej w artykule jest dokument przechowywany w Archiwum Instytutu Historii w Skopje, gdzie został opatrzony tytułem „Granice Macedonii”. Jest to przetłumaczone z języka macedońskiego na język żydowsko-hiszpański¹ streszczenie rozmowy Theodora Herzla i Gjorče Petrova, jednego z przywódców macedońskiego autonomistycznego ruchu rewolucyjnego. Tekst powstał prawdopodobnie między 1891 i 1897, a jego autorem był Rafael Kamhi (również jeden z liderów ruchu), urodzony w 1870 w Bitoli (wówczas Monastir) Żyd sefardyjski. Kamhi zdobył wykształcenie, władał kilkoma językami, jednak językiem, którym posługiwał się w zarówno kontaktach rodzinnych i nierzadko międzynarodowych pozostał żydowsko-hiszpański. Dokument w archiwum został odnaleziony przez prof. Jolantę Sujecką i po raz pierwszy, w formie faksymilowej, opublikowany w 2012 roku, w czasopiśmie „Colloquia Humanistica” [Kamhi

---

¹ W literaturze przedmiotu język mówiony Żydów sefardyjskich występuje pod nazwami takimi jak *ladino* [Kohen, Kohen-Gordon 2000], *judezmo* [Bunis 1975] czy *Judeo-Spanish/ judeoespañol/judéo-espagnol/jevrejsko-španski(španjolski)* [Luria 1930; Wagner 1930; Crews 1935; Nezirović 1992; Nehama 2003; Harris 2004]. W artykule stosuję tłumaczenie nazw z ostatniej grupy. Język żydowsko-hiszpański, bliski przedklasycznym dialektom Półwyspu Iberyjskiego, wzbogacony wpływami hebrajskimi, na terenach dawnego Imperium Otomańskiego rozwinął własne innowacje, a z czasem chłonał wpływy językowe otoczenia, przede wszystkim tureckie, greckie, włoskie. Dodatkowo, w dialektach Sefardyjczyków mieszkających w otoczeniu słowiańskim, z czasem pojawiły się zapożyczenia słowiańskie, natomiast tam, gdzie działały sefardyjskie szkoły *Alliance Israélite Universelle* (np. w Macedonii, Bułgarii), swój wpływ zaznaczył również język francuski.

2012]² wraz z komentarzem historycznym i obszerniejszą prezentacją sylwetki Rafaela Kamhiego [Sujecka 2012] oraz moim polskim tłumaczeniem.

„Granice Macedonii” to sześciostronicowy rękopis sporządzony w alfabecie łacińskim, z jednym wyjątkiem zastosowania cyrylicy. Tekst rękopisu jest dość trudny do odczytania, cechuje go brak interpunkcji i niekonsekwentna ortografia, mimo to stanowi doskonałą próbkę języka żydowsko-hiszpańskiego. Wśród macedońskiej wspólnoty sefardyjskiej język ten był doskonale zachowany do samego wybuchu II wojny światowej, przede wszystkim ze względu na to, że cechował ją duży stopień izolacji i brak kontaktów nie tylko z najbliższym otoczeniem, ale również aż do XX wieku z pozostałymi ośrodkami sefardyjskimi (żydowskimi) na Bałkanach. Wpływ na ten stan rzeczy miało, rzecz jasna, nie tylko ubóstwo i brak wykształcenia wśród tamtejszej grupy sefardyjskiej, ale i fatalna sytuacja ekonomiczna całej ówczesnej Macedonii [Luria 1935: 2-4; Mihailović 2000: 25-26]. Wykształcone jednostki, utrzymujące kontakty poza wspólnotą, takie jak Rafael Kamhi, należały zdecydowanie do wyjątków. Prezentacja języka użytego w dokumencie jego autorstwa stanowi wstępny zarys najważniejszych cech fonologicznych i fonetycznych, morfologicznych, składniowych, zawiera także uwagi o leksyce i ortografii tekstu. Większość tych cech zestawiam ze standardem współczesnego języka hiszpańskiego (kastylijskiego), jako najbliższym podstawie mówionego języka Sefardyjczyków. Wszystkie przykłady ilustrujące cechy językowe podane są w formach występujących w tekście.

1. Cechy fonologiczne i fonetyczne

System spółgłoskowy

– utrzymana opozycja między /b/ i dwuwargowym /β/, a także labiodentalnym /v/, w odróżnieniu od współczesnego języka hiszpańskiego, w którym tego rodzaju opozycja nie występuje, np.: *bien* – ‘dobrze’, lecz *devemos* : hiszp. *debemos* – ‘musimy’, *kavesa* : hiszp. *cabeza* – ‘głowa’, *avoelos* : hiszp. *abuelos* – ‘dziadkowie’, *poevlo* : hiszp. *pueblo* – ‘lud’, *culevro* : hiszp. *culebra* – ‘wąż’;

– zachowanie archaicznej spółgłoski /v/ w pozycji przed /d/, np.: *sivdades* : hiszp. *ciudades* – ‘miasta’;

– utrata interdentalnego spirantu /θ/ i zastępowanie go szczelinowymi /s/ i /z/, z jednoczesnym zachowaniem opozycji dźwięczność/bezdźwięczność, np.: *sivdades* – ‘miasta’, *violensa* – ‘przemoc’, *liberasion* – ‘wyzwolenie’, *corason* – ‘serce’, *abraso* – ‘obejmuję; przytulam’, *konsentrados* – ‘skoncentrowani; zebrani’, *situasion* – ‘sytuacja’, ale w pozycji interwokalicznej: *azer* – ‘robić’, *dezir* – ‘powiedzieć’, *diziendo* – ‘mówiąc’.

² W dokumencie zawarte zostały uwagi na temat ówczesnych podziałów etnicznych w Macedonii oraz jej granic, a także rozważania Theodora Herzla o dążeniach do macedońskiej niepodległości oraz refleksje na temat sytuacji Żydów w ówczesnej Palestynie. Dokument Rafaela Kamhiego wykorzystuję do analizy językowej dzięki uprzejmości prof. Jolanty Sujeckiej.

Seseo występuje w każdej części obszaru hiszpańskojęzycznego, w której standardowy język jest bardzo słabo reprezentowany, czyli na jego obszarach peryferyjnych. Dlatego też *seseo* pojawia się również wśród grup sefardyjskiej diaspory [Nowikow, Szalek 2001: 73; Schmid 2008: 56; Minervini 2011: 340], w odróżnieniu od hiszpańskiego standardu, w którym utrzymuje się spirant spirantu /θ/: por. *hacer* /'aθer/, *decir* /deθir/, *corazon* /koraθón/;

– dźwięczna realizacja interwokalicznego /s/ wobec hiszpańskiej głoski bezdźwięcznej: *mozotros* : hiszp. *nosotros* – ‘my’, *voztros* : hiszp. *vosotros* – ‘wy’, *Poderozo* : hiszp. *poderoso* – ‘Wszechmogący’, *pozision* : hiszp. *posición* – ‘pozycja; położenie’;

– zachowanie archaicznej spółgłoski /š/, np.: *dechar* – ‘zostawić’. Por. hiszp. *dejar* /dexar/;

– zachowanie archaicznej spółgłoski /ž/: *encorajo* – ‘zachęcił’, *asemeja* – ‘przypomina’. Por. hiszp. *encorajó* /eŋkoraxó/, *asemeja* /asemexa/;

– utrata nagłosowego /f/, podobnie jak w standardzie hiszpańskim: *azer* < *fazer* – ‘robić’, por. hiszp. *hacer* /'aθer/,

co jest dość nietypową cechą dla macedońskiego dialektu języka żydowsko-hiszpańskiego, gdyż już klasyczne studia podkreślają zachowanie nagłosowego /f/ jako cechy typowej dla zachodniej grupy dialektów języka, do której dialekt macedoński jest zaliczany [Wagner 1930: 22; Luria 1930: 106, 107; Crews 1935: 27]. Max A. Luria w swoich badaniach prowadzonych w latach 20. XX wieku również zauważył tendencję rozpowszechnioną wśród młodszych pokoleń Sefardyjczyków z Bitoli (Monastyrze) do opuszczania w wymowie nagłosowego /f/, co tłumaczył chęcią naśladowania wymowy występującej w ważnym wówczas ośrodku sefardyjskim, w Salonikach [Luria 1930: 106];

– zachowanie prepalatalnej, dźwięcznej afrykaty /g̃/, którą we współczesnym kastylijskim zastąpiło frykatywne /x/, np.: *djustamente* – ‘właściwie; sprawiedliwie’, *djustedad/djustisia* – ‘sprawiedliwość’, *djidios* – ‘Żydzi’. Por. hiszp. *justamente* /xustamente/, *judíos* /xuđíos/;

– występowanie nieistniejącej we współczesnym kastylijskim spółgłoski /ts/ w słowiańskich nazwach własnych: *bregalnitsa*, *Duganitsa*;

– realizacja nagłosowego /n/ jako [m] w pozycji przed /ue/: *moestras* – ‘nasze’, *moestro* – ‘nasz’, a także przed samogłoską: *mozotros* – ‘my’. Por. hiszp. *nuestras*, *nuestro*, *nosotros*;

– zjawisko zwane *yeísmo*, czyli realizacja palatalnego, dźwięcznego, boczno-konsonantu /j/ jako palatalnego, dźwięcznego frykatywnego [y]: np.: *ievar* – ‘zabierać; nieść; prowadzić’.

Wszystkie bałkańskie dialekty języka żydowsko-hiszpańskiego odznaczają się występowaniem zjawiska *yeísmo* [Crews 1935: 27; Schmid 2008: 56]. Cecha ta rozpowszechniona jest również poza dialektami języka Sefardyjczyków, co więcej, nie można jej już określać jako cechy peryferyjnej, gdyż zaczyna być nawet zaliczana do normy współczesnego kastylijskiego [Nowikow, Szalek 2001: 60];

– utrata zmultiplikowanego wibrantu /r̄/, a także brak rozróżnienia między zmultiplikowanym wibrantem i pojedynczym /r/: *tiera* < *tierra* – ‘ziemia’;

– metateza spółgłoski /r/: *ternemos* < *tendremos* – ‘będziemy mieć’, *terne* < *tendré* – ‘będę mieć’.

Teżę występowania tej metatezy w prezentowanym materiale można wesprzeć częstym jej pojawianiem się w innych apelatywach, także w dialektach języka żydowsko-hiszpańskiego, np. w Bośni: *prisona* < *persona*, *provi* < *povre*;

– redukcja grupy spółgłoskowej /kt/ > /t/: *efeto* < *efecto* – ‘efekt’;

– epenteza (?) spółgłoski /m/: *somportar* < *soportar* (?) – ‘znosić’.

Forma *somportar* została odnotowana także w słowniku Josepha Nehamy [2003: 520] oraz w słowniku Eliego i Dahlii Kohen-Gordon [2000: 349]. Laura Minervini natomiast w analizie językowej zebranych przez nią tekstów z różnych regionów świata sefardyjskiego zauważa formę *sonportar*, która zawiera regularną dla języka żydowsko-hiszpańskiego epentezę /n/ [Minervini 2008: 37; 2011: 341]. Niewykluczone zatem, że forma *somportar* jest wynikiem asymilacji pierwotnego /n/ pod wpływem wargowego /p/.

System samogłoskowy

– niekiedy, niekonsekwentnie, ortografia oddaje wymowę nieakcentowanego /o/ jako [u], np.: *respundio* – ‘odpowiedział’, *muntania* – ‘góra’, *otrus* – ‘inni; inne’, *mumento* – ‘moment’, *tutal* – ‘w całości’ (por. hiszp. *respondió*, *montaña*, *otros* etc.), nawet w słowiańskich nazwach własnych: *Duganitsa* < *Doganica*;

– podobnie, również niekonsekwentnie, ortografia może oddawać realizację nieakcentowanego /e/ jako [i], np.: *inpesar* – ‘zacząć’, *intero* – ‘cały’, *interamente* – ‘całkowicie’, *kistion* – ‘pytanie; kwestia’. Por. hiszp. *empezar*, *entero*;

– taką samą realizację /e/ w wyrazach jednosylabowych: *in* < *en* – ‘w’;

Warto wspomnieć, że realizacja atonicznych /o/ i /e/ jako [u] oraz [i] została odnotowana już w najwcześniejszych badaniach języka diaspory sefardyjskiej i zaliczana była (obok zachowania /f/ nagłosowego do podstawowych wyznaczników zachodnich dialektów żydowsko-hiszpańskich [Wagner 1930: 22; Luria 1930: 99,100]

– rozbitcie hiatusu frykatywnym /y/: *dezeio* – ‘życzenie’. Por. hiszp. *deseo*;

– niekiedy obserwuje się realizację dyftongu /ue/, /ua/ jako grupy samogłoskowej [oe], [oa] (z cechą hiatusu?), np.: *poevlo* : hiszp. *pueblo*) – ‘lud’, *foerzas* : hiszp. *fuerzas* – ‘siły’, *moestras* : hiszp. *nuestras* – ‘nasze’, *boen* : hiszp. *buen* – ‘dobry’, *koalas* : hiszp. *cuales* – ‘które’, *koanto* : hiszp. *cuanto* – ‘ile’, *despoes* : hiszp. *despues* – ‘potem’, *coadrados* : hiszp. *cuadrados* – ‘kwadratowe’, *avoelos* : hiszp. *abuelos* – ‘dziadkowie’; lecz niekonsekwentnie, gdyż, niekiedy obocznie, pojawiają się zapisy: *puedes*, *vuestro*, *fuersa*.

Występowanie grup samogłoskowych [oe], [oa] odnotowują również Muhamed Nezirović i Kalmi Baruh [Nezirović 1992: 576], wyliczając nieco przykładów w bośniackim dialekcie języka żydowsko-hiszpańskiego, podkreślając jednocześnie, że jest to bardzo rzadka cecha. Potwierdzona jest także w żeńskim imieniu sefardyjskim występującym w Sarajewie przed 1941 rokiem *Boena* (wariant imienia *Buena*), odnotowanym w dokumentach tamtejszej

gminy żydowskiej. Peryferyjność tej cechy podkreśla również Laura Minervini [2008: 37];

- monoftongizacja /ue/: *konta*, *contan* (< *kuenta*, *cuentan*) – ‘liczy’, *rogo* (< *ruego*) – ‘poprosił’;
- monoftongizacja /ie/: *violensa* – ‘przemoc’
- zjawisko hiperdyftongizacji, co widać na przykładzie pojawiania się dyftongu /ue/, który następnie realizowany jest jako grupa /oe/: *moerir* < *muerir* < *morir* – ‘umrzeć’, *poedra* < *puedra* < *podrá* – ‘będzie mógł’.

2. Cechy morfologiczne

- użycie morfemów odbiegających od tych we współczesnym standardzie języka hiszpańskiego, np.: *lag/lagues* (pl) : hiszp. *lago/lagos* (pl) – ‘jezioro/jeziora’; *kontenete* : hiszp. *kontento* – ‘zadowolony’;
- tendencja do stosowania morfemu *-a* jako wykładnika rodzaju żeńskiego, np.: *kapitala* : hiszp. *capital* – ‘stolica’, *koalas* : hiszp. *cuales* – ‘które’, *ilegala* : hiszp. *ilegal* – ‘nielegalna’;
- występowanie innego niż we współczesnym standardzie hiszpańskim rodzaju: *culevro* (rodzaj męski) : hiszp. *culebra* (rodzaj żeński) – ‘wąż’;
- użycie morfemów odbiegających od tych we współczesnym standardzie języka hiszpańskiego także w zakresie słowotwórczym, np.: *djustedad* (obok *djustisia*) : hiszp. *justicia* – ‘sprawiedliwość’, *majorita* : hiszp. *mayoría* – ‘większość’; *manorita* : hiszp. *minoría* – ‘mniejszość’;
- występowanie innego niż we współczesnym standardzie hiszpańskim rodzaju, którego wyznacznikiem nie jest inny morfem, lecz rodzajnik: *la mar* : hiszp. *el mar* – ‘morze’;
- regularne użycie końcówki *-š* dla drugiej osoby pluralis w różnych czasach (właściwe wszystkim dialektom języka żydowsko-hiszpańskiego [Crews 1935: 27; Mancheva 2008: 102]), np.: *kontach* – ‘liczycie’, *tenech* – ‘macie’. Por. hiszp. *contáis*, *teneís*;
- archaiczna wobec standardu hiszpańskiego [Minervini 2011: 341] forma pierwszej osoby singularis czasownika *estar* – ‘być’ w czasie teraźniejszym : *esto contente* – ‘jestem zadowolony’. Por. hiszp. *estoy*;
- używanie enklitycznego zaimka *vos* dla drugiej osoby pluralis w funkcji dopełnienia: *a vozotros vos sueto* – ‘życzę wam’. Por. hiszp. zaimek *os*;
- czas przeszły prosty tworzony jest przez dodawanie osobnych morfemów dla czasowników z grupy koniugacji *-ar* i *-er*: *respundio* < *responder* – ‘odpowiedział’, *rogo* < *rogar* – ‘poprosił’, *tomo* < *tomar* – ‘wziął’, *encorajo* – ‘zachęcił’;
- występowanie form regularnych i nieregularnych w czasie przyszłym prostym [Bürki, Schmid 2006: 30; Schmid 2008: 59]: *sufriran* < *sufirir* – ‘będą cierpieć’, *se alcansara* < *alcansarse* (?) – ‘osiągnie’, *se despertaran* < *despertarse* – ‘obudzą się’, *poedra* < *poder* – ‘będzie mógł’, *ternemos*, *terne* < *tener* – ‘będziemy mieć, będę mieć’. Por. hiszp. formy regularne *sufrirán*, *se alcanasará*, *despertarán* i nieregularne *podrá*, *tendré*;

- występowanie zaimka dzierżawczego *sus* (w przypadku liczny mnogiej odnoszącej się do posiadających) nawet przed rzeczownikami w liczbie pojedynczej: *sus falsa propaganda* – ‘ich fałszywa propaganda’. Por. hiszp. *su falsa propaganda*;
- zaimek *no* pojawia się w formie *non*, niespotykanej we współczesnym standardzie kastylijskim, np.: *non tanto presto* – ‘nie tak szybko’, *non poedra dechar* – ‘nie będzie mógł zostawić’.

3. Cechy składniowe

- użycie trybu łączącego w zdaniach podrzędnych, rozkazach, życzeniach, podobnie jak w składni hiszpańskiej, np.: – *para ke tomen in konsiderasion* – ‘niech wezmą pod uwagę’;
- użycie przyimka *a* przed dopełnieniem bliższym oznaczającym osobę (co również jest właściwe dla normy kastylijskiej), np.: *rogo al todo Poderozo* – ‘proszę Wszchemogącego’, *Hertsel demando a Geortche*, *rogo Hersel a Geortche* – ‘Herzl nakazał Gjorče’, ‘Herzl spytał Gjorče’, *le regrasio a Geortche* – ‘podziękował Gjorče’.

4. Cechy leksykalne

Leksyka omawianego materiału językowego charakteryzuje się stosowaniem słownictwa żydowsko-hiszpańskiego różnego pochodzenia, które nie występuje we współczesnym standardzie języka hiszpańskiego, np.: *suetar* : hiszp. *desear* – ‘zyczyć; pragnąć’, *kistion* : hiszp. *cuestión* – ‘pytanie; kwestia’; *iniorantes* : hiszp. *ignorantes* – ‘ignoraci’, *ma* : hiszp. *pero* – ‘ale’, *lavoro* : hiszp. *trabajo* – ‘praca’, *kazal* : hiszp. *pueblo* – ‘wieś’, *anda* : hiszp. *aun*; *todavía* – ‘wciąż; jeszcze’, *ansin* : hiszp. *así* – ‘tak; w ten sposób’, *trocar* : hiszp. *cambiar* – ‘zamienić’, *onde* : hiszp. *donde* – ‘gdzie’.

Niektóre z tych leksemów mają charakter archaiczny, tj. występowały prawdopodobnie w dawnych dialektach iberyjskich, a do XX wieku zachowały się tylko w języku Sefardyjczyków. Do archaizmów można zaliczyć leksemy takie jak *onde*, *trocar*, *ansin* [Luria 1930: 213], do tej samej grupy bywa zaliczany również *kazal* [Hassán 1967: 172], choć Max A. Luria i Josph Nehama podkreślają występowanie tego leksemu również w języku portugalskim i katalońskim [Luria 1930: 215; Nehama 2003: 281]. Jako pożyczkę z języka portugalskiego określa się również leksem *anda* (w większości źródeł i słowników odnotowany w formach *ainde*, *ainda*) [Luria 1930: 221; Nehama 2003: 16; Kohen, Kohen-Gordon 2000: 13]³. Wpływ

³ Niektórzy badacze jednak [Nezirović 1992: 47, 48; Bunis 1975: 16] przestrzegają przed traktowaniem tego typu wyrazów jako zapożyczeń portugalskich czy katalońskich, tylko dlatego, że w tych językach istnieją. Biorąc pod uwagę, że leksyka języka żydowsko-hiszpańskiego jest najbliższa leksyce języka hiszpańskiego z wieku XV, należy się liczyć z faktem, iż w tamtym czasie wszystkie języki ibero-romańskie, będąc na początku swego rozwoju, były sobie bliższe, a tym samym i wymienione leksemy mogły być wspólne. Z czasem po prostu przestały być używane w jednym języku, a zachowały się w innym.

języka włoskiego z kolei upatruje się w zapożyczeniach *lavoro* [Luria 1930: 224; Harris 2004: 14; Schmid 2008: 64; Kohen, Kohen-Gordon 2000: 229] i *ma* [Nehama 2003: 334]. Również wpływem włoskim tłumaczy się również formę *iniorantes* [Mancheva 2008: 103]. Zaś w czasowniku *suetar* Joseph Nehama [2003: 556] widzi zapożyczenie francuskie.

5. Ortografia

Język żydowsko-hiszpański nigdy nie miał żadnej normy ortograficznej i bez względu na to, jakiego alfabetu używano (hebrajskiego, łacińskiego czy nawet cyrylicznego), jego zapisy zwykle cechowała duża dowolność. Podobną dowolność ortograficzną zaobserwować można wśród cech omawianego dokumentu:

– graficzne oddawanie niektórych fonemów: /š/ – *Dechad, kontach, dichó*, /č/ – *Geortche, tchicos, aprovetchar*, /ĝ/ – *djustamente, djidios, /ž/ – encorajo, asemeja*,

– niekonsekwentna pisownia, np.: /k/ – *con/kon, contan, ke/que, serca/serka, kazal/cazales, Balcan*, /ts/ – *bregalnitsa, Strumitsa, Jablanitzá*, /s/ – *cerka/sercal serka, /y/ – yolio, iear*;

– stosowanie cyrylicy dla słów żydowsko-hiszpańskich: *километр*;

– niekonsekwentny zapis lub stosowanie różnych form nazw własnych. np.: *Trakia : Traca; Israelianos : Izraelitianos : Istraelianos : Izrailitianos; la Macedonia : la Macedoin : Macedoina : la Makedonia : La Macedoni; Hersel : Hertsel*.

Już ta wstępna analiza dokumentu Kamhiego wskazuje na to, że jest niezwykle interesującym przykładem języka mówionego Sefardyjczyków i odznacza się wieloma typowymi dla niego cechami: archaizmami w zakresie leksyki, fonologii (np. zachowanie głosek /š/, /ž/, /ĝ/) i składni (np. formy czasownika *estar*) z jednej, a innowacjami typowymi tylko dla dialektów języka żydowsko-hiszpańskiego (np. metatezy i epentezy spółgłosek, realizacja samogłosek atonicznych, charakterystyczna końcówka 2 osoby liczby mnogiej, użycie innych niż w języku hiszpańskim morfemów) z drugiej strony. Bardziej dogłębna analiza tekstu i porównanie go z obserwacjami językowymi innych próbek tekstowych z terenu Macedonii (choćby tymi, zawartymi w klasycznych studiach Maxa A. Lurii [1935]), wskazałyby dodatkowo, w jakim stopniu jest on reprezentatywny dla dialektu Bitoli (Monastyru). Z całą pewnością stanowi cenne źródło do badań nad bałkańskimi dialektami języka żydowsko-hiszpańskiego.

Bibliografia

- [Bunis 1975] – D. M. Bunis, *Problems in Judezmo Linguistics*, American Sephardi Federation, New York.
- [Bürki, Schmid 2006] – Y. Bürki, B. Schmid, *El tiempo futuro en judeoespañol: apuntes para su estudio*, [w:] *Proceedings of the Thirteenth British Conference on Judeo-Spanish Studies*, red. H. Pomeroy, Brill, London, s. 27–41.

- [Crew 1935] – C. M. Crew, *Recherches sur le judéo-espagnol dans les pays balkaniques*, Librairie E. Droz, Paris.
- [Harris 2004] – T. K. Harris, *The Incorporation of Non-Spanish Elements into Judeo-Spanish*, [w:] *Proceedings in the Twelfth British Conference on Judeo-Spanish Studies*, red. H. Pomeroy, M. Alpert, Brill, Leiden-Boston 2004, s. 13–22.
- [Kamhi 2012] – R. Kamhi, *Las fronteras de Macedonia*, „Colloquia Humanistica”, nr 1, s. 276–279.
- [Kohen, Kohen-Gordon 2000] – E. Kohen, D. Kohen-Gordon, *Ladino-English/English-Ladino Concise Encyclopedic Dictionary*, Hippocrene Books, New York.
- [Luria 1930] – M. A. Luria, *A Study of the Monastir Dialect of Judeo-Spanish*, New York, Paris.
- [Mancheva 2008] – D. Mancheva, *La lengua sefardí en su decadencia*, [w:] *Sefardíes: Literatura y lengua de una nación dispersa*, red. E. Romero, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, s. 81–118.
- [Mihailović 2000] – M. Mihailović, *Jevreji na jugoslovenskom tlu*, Centar za toleranciju i dijalog, Forum za etničke odnose, Podgorica.
- [Minervini 2008] – L. Minervini, *Formación de lengua sefardí*, [w:] *Sefardíes: Literatura y lengua de una nación dispersa*, red. E. Romero, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, s. 25–50.
- [Minervini 2011] – L. Minervini, *Tres cartas en judeoespañol: edición crítica y comentario lingüístico*, [w:] *Estudios sefardíes dedicados a la memoria de Jacob M. Hassán*, red. E. Romero, CSIC, Madrid, s. 331–349.
- [Nehama 2003] – J. Nehama, *Dictionnaire du judéo-espagnol*, Les Éditions de la Lettre Sépharade, Paris.
- [Nezirović 1992] – M. Nezirović, *Jevrejsko-španjolska književnost*, Svjetlost, Sarajevo.
- [Nowikow, Szalek 2001] – W. Nowikow, J. Szalek, *Introducción a la fonología y la fonética españolas*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- [Sujecka 2012] – J. Sujecka, *Profile of Rafael Kamhi*, „Colloquia Humanistica” nr 1, s. 273–275.
- [Schmid 2008] – B. Schmid, *La lengua sefardí en su plenitud*, [w:] *Sefardíes: Literatura y lengua de una nación dispersa*, red. E. Romero, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, s. 51–80.
- [Wagner 1930] – M. L. Wagner, *Caracteres generales del judeo-español de Oriente*, „Revista de Filología Española” XII.

Aleksandra Twardowska

SOME LINGUISTIC FEATURES OF RAFAEL KAMHI'S JUDEO-SPANISH DOCUMENT "BORDERS OF MACEDONIA"

(Summary)

The linguistic material of the paper is based on the document entitled “Borders of Macedonia”; that is a six page manuscript in Latin alphabet (with an exception), written in Judeo-Spanish language, kept in the Institute of History of the Macedonian Republic in Skopje. The document is a translation of a conversation between Theodor Herzl and G’orče Petrov, one of the leaders of Macedonian autonomist movement. It was probably written between 1871 and 1879.

The article presents some linguistic features of Kamhi’s Judeo-Spanish document, such as: phonology and phonetics, e.g.: distinction between /b/ and /v/, lack of interdental spirant /θ/ or *se-seo*, preservation of a consonant /š/, pronunciation of atonic /o/ as [u] and /e/ as [i], change of initial /n/ into /m/; morphology, e.g.: use of morphemes distinct from those in contemporary Castillian standard, also in word formations, use of personal pronoun *vos* for 2nd person plural; lexis: use of Judeo-Spanish vocabulary of various origins that does not exist in contemporary Castillian standard; syntax: use of subjunctive; script and spelling features, e.g.: inconsistent spelling, use of Cyrillic alphabet for a Judeo-Spanish word.